GONDOLATOK A MAGYAR ÉS A SZLOVÁK CSALÁDNEVEK ÖSSZEVETÉSÉHEZ

1. Mielőtt a téma kifejtésébe kezdenék, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a címben megjelölt problémakört több szempontból is meg lehet közelíteni. Ezek közül a főbbek a következők: 1. Hogyan és mikor alakultak ki történetileg a két nyelv családnevei? 2. Milyen egyező képzési technikák figyelhetők meg elvi síkon a magyar és a szlovák nyelv családneveinek képzésében? 3. Mennyire voltak termékenyek az adott nyelvekben a számba vett képzésmódok? 4. Melyek azok a képzési módok, amelyek a két nyelvben alakilag, jelentésükben és/vagy funkcionálisan egymásnak megfeleltethetők? Az utóbbi szemponton belül további megközelítési módokkal kell számolnunk: a) az alakilag és funkcionálisan is egyező családnevek párba állítása; b) a csak funkcionálisan egyező családnévpárok számbavétele; c) az alakilag egyező, de eltérő funkciójú képzőkkel létrejött családnévpárok vizsgálata.
A fentebb ismertetett szempontok is jelzik a téma összetettségét. Ez egyúttal azt is előrevetíti, hogy e munkában a rendelkezésre álló terjedelemben bizonyos problémákról csak érintőlegesen vagy egyáltalán nem is szólhatok.

Felvetődik a kérdés, mi indokolja a téma újbóli elővételét. Ezek közül több okot is említhetünk. Mindenekelőtt azt, hogy az elmúlt évszázadok során nyelvünkbe számtalan, északi irányból (is) érkezett szláv családnév integrálódott. Az anyaországinál is nagyobb mértékű a szóban forgó szláv elemek integrációja a Felvidéken, amely a magyar nyelv szempontjából mindig peremhelyzetű régiónak számított. Napjainkban pedig nem túlzás azt állítani, hogy a magyar és a szlovák együtt- és egymás mellett élés következtében a két beszélőközösség bizonyos értelemben egy névközösséget alkot. A Trianon előtti szlovák > magyar, valamint a manapság döntően magyar > szlovák irányú asszimilációs folyamatok, illetőleg a felvidéki magyarság időközben történő erőteljes kétnyelvűsödése következtében ezt a névközösséget a névállomány igen összetett belső strukturáltsága jellemzi. Ennek ismeretében jogos igényként vetődik fel, hogy az itteni családneves kutatásokban a névállomány szláv rétegének kezelését a magyarországi névtani gyakorlattól eltérő módon kell kezelniük. A kutatók nem elégedhetnek meg azzal, hogy a szláv etimológiájú családneveket csupán elkülönítik a magyar eredetűektől. A két réteg közötti oda-vissza történő mozgások feltárásához elengedhetetlenül szükséges a szláv nevek rendszerének ismerete és bemutatása. A magyar és a szláv réteg párhuzamba állítása lehetőséget teremt az „átfedések" és az érintkezési pontok szakszerű feltárására.

2. A magyar és a szlovák családnevek létrejötte kapcsán általános elvként a következő megállapítást tehetjük: nyelvtani szempontból családnévképzésről csak akkor beszélhetünk, ha az adott névegyedet valamilyen képzővel hozzuk létre. Ebből egyenesen következik: akkor sem szólhatunk képzésről, ha egy név valamilyen vele egyező alakú köszóra vezethető vissza, s e köszón a nyelvérzék számára jól felismerhető improduktív és/vagy produktív képző található. Így például a szlovákban: a köszón *-ec* képzővel: *Chovanec* 'legény' (< *chovať* 'nevelni'), *Hudec* 'zenész' (< *hudiť* 'zenélni'), *Krajec* 'szabó' (< *krajať* 'vágni'); a köszón *-čo* képzővel: *Sviščo* (< *svist* 'fütty'); a köszón *-áč* képzővel:

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2006.5 NÉVTANI ÉRTESÍTŐ 28. 2006: 45–54.

Beháč (< *behať* 'szaladni'), *Szekáč* (< *sekať* 'vágni'); *Brucháč* 'nagyhasú' (< *brucho* 'has'), *Noháč* 'nagylábú' (< *noha* 'láb'); a közszón *-oš* képzővel: *Drahoš* (< *drahý* 'drága'), *Hrdoš* (< *hrdý* 'büszke'), *Gajdoš* 'dudás' (< *gajdy* 'duda'); a közszón *-an, -aň* képzővel: *Beláň* (< *bielý* 'fehér'), *Dubyan* (< *dub* 'tölgy'), *Gambaň* (< *gamba* 'ajak'), *Molčaň* (< *mlčať* 'hallgatni'), *Suchaň* (< *suchý* 'száraz'), *Vidran* (< *vydra* 'vidra' vagy *vydrať* 'kiszakítani'); a közszón *-on, -oň* képzővel: *Dobroň* (< *dobrý* 'jó'), *Fukoň* (< *fukať* 'fújni'), *Šterbon* (< *štrba* 'csorba'); a közszón *-un, -uň* képzővel: *Behuň* (< *behať* 'futni, szaladni'), *Chrapuň* (< *chrápať* 'horkolni, hortyogni'), *Okuň* (< *oko* 'szem'); stb.; illetőleg például a magyarban: a közszón *-s* képzővel: *Ajkas* (< *ajkas* 'gambáč ~ gambáľ'), *Dudás* (< *duda* 'gajdy', *dudás* 'gajdár'), *Kardos* (< *kardos* 'mečiar'), *Mészáros* (< *mészáros* 'mäsiar'), *Nyerges* (< *nyerges* 'sedlar'); a közszón *-ó/-ő* képzővel: *Szabó* (< *szabó* 'krajec ~ krajči ~ krajčir'); a közszón *-ász/-ész* képzővel: *Halász* (< *halász* 'rybár'), *Kertész* (< *kertész* 'záhradník'), *Vadász* (< *vadász* 'lovec, poľovník') stb.

A fentiekhez négy megjegyzés kívánkozik. 1. A családnevek közszói alapjának képzésmódjait és az egyéb köznévi etimonok típusait gazdagságuk miatt e munkában terjedelmi okok miatt lehetetlen teljességre törekedve ismertetni. Az imént inkább csak a főbb típusok bemutatására hagyatkoztam. 2. A történetileg elhomályosult képzéseket ilyenkor magától értetődően nem vesszük számba. Figyelünk viszont mindkét nyelvben a patronimikumokra (a magyarban pl. az *-é* birtokjelből létrejöttekre, a szlovákban pedig a miénknél sokkal gazdagabb rendszert alkotó birtokos képzőkre). 3. Számtalan olyan magyar és szlovák képzőt tartunk számon, amelyeknek különféle jelentésárnyalatai esetenként nagyon gazdag rendszert alkotnak. A „közszavak" képzőinek jelentése (különösen a szlovákban) sok esetben a belőle létrejött családnévre is hatással van. Ezeket a képzőket e munkában nem áll módomban bemutatni. 4. A szlovákban (akárcsak más szláv nyelvekben) a kicsinyítésnek, kedveskedő funkciójú becézésnek közszavakon is rendkívül nagy jelentősége van. Ennek emlékét őrzik pédául az *-ák* képzős helynevek: pl. *Pražák* 'prágai'*, Sležák* 'sziléziai'*, Uhrák* 'magyar'*, Žiliňák* 'zsolnai' stb. Ezeken a képző eredendően ugyancsak kicsinyítő funkciójú volt. Később ugyanehhez a morfémához nagyító (augmentatív), illetőleg ócsárló (deterioratív) jelentésárnyalat is társult (vö. KNIEZSA 2003: 288). Az említetteken kívül mindkét nyelvben létrejöhettek egyéb módon is családnevek. Tekintettel ezek változatosságára itt csak a főbb típusokra tudok utalni.

A szlovákban a képző nélküli vagy a morfológiai tagoltság tekintetében kövületnek számító puszta közszó válik családnévvé: *Česnak* (< *cesnak* 'fokhagyma'), *Chlebo* (< *chlieb, chleba* 'kenyér'), *Líška* (< *líška* 'róka'), *Kmeť* (< *kmeť* 'agg, aggastyán'), *Kožuch* (< *kožuch* 'bunda'), *Kuropta* (< *kuropta* 'prepelica' 'fürj'), *Pčola* (< *pčola* 'včela' 'méh'), *Sosna* (< *sosna* 'fenyő'), *Šuhajda* (< *šuhajda* 'šuhaj' 'fiatal legény'), *Vrba* (< *vrba* 'fűz'); igék felszólító módú alakjai: *Čuvaj* (< *čuvať* 'hallgatni'), *Krajaj* (< *krajať* 'vágni'), *Schovaj* (< *shovať, skryť* 'elrejteni'), *Požehnaj* (< *požehnať* 'megáldani'), *Trlaj* (< *trlať mlieť, rapotať* 'hadarni'); felszólító módú kifejezések: *Nemej ~ Nemaj* (< *ne maj* 'ne legyen neked'), *Nebehaj* (< *ne behaj* 'ne fuss, ne futkozz'), *Nebojsa* (< *ne boj sa* 'ne félj'); egész kifejezések: *Bohdajzdravi* (< *Boh daj zdravi* 'Isten adjon egészséget'), *Kotubej* (< *kot ubiť, kot zabiť* 'üsd agyon a kandúrt'), *Kosinoha* (< *kosať sa nohy* 'saját lábát elkaszáló'), *Očenáš* (< *Otče nás* 'mi Atyánk') stb.

A magyarban a közszó külön képző nélkül válik családnévvé (foglalkozásra, tisztségre, hivatalra, életkorra, külső és belső tulajdonságra, szavajárásra, eseményre utaló és nemzedékviszonyító nevek): *Csuka* (< *csuka* 'šťuka'), *Forgách* (< *forgács* 'stružliny,

hobliny'), *Gerencsér* (< *gerencsér* 'hrnčiar'), *Káposzta* (< *káposzta* 'kapusta'), *Kovács* (< *kovács* 'kováč'); *Deák* (< *deák* 'žiak ~ žiačik'), *Ispán* (< *ispán* 'išpán, šafár'), *Mester* (< *mester* 'učiteľ''); *Ifjú* (< *ifjú* 'mladý'), *Legény* (< *legény* 'šuhaj[da]'), *Öreg* (< *öreg* 'starec'), *Vén* (< *vén* 'starý, starec'); *Csóka* (< *csóka* 'kavka' vagy 'škuľavý'), *Kopasz* (< *kopasz* 'lysý, plešivý, holý'), *Sanda* (< *sanda* 'škuľavý, potmehúdsky'), *Szőke* (< *szőke* 'plavý, plavovlasý'), *Tar* (< *tar* 'lysý, plešivý, holý'), *Vörös* (< *vörös* 'červený, hrdzavý, ryšavý'); *Hazug* (< *hazug* 'klamársky, luhárský, cigánský'), *Igaz* (< *igaz* 'pravý, opravdivý, ozajstný, priamy'), *Rossz* (< *rossz* 'zlý, nedobrý'), *Sunyi* (< *sunyi* 'potuteľný, prefíkaný, falošný'), *Tolvaj* (< *tolvaj* 'zlodej'); *Kis* (< *kis* 'malý; mladý, mladší'), *Nagy* (< *nagy* 'veľký; starý, starec' [a *Kis* és a *Nagy* termetre is utalhatnak]); *Bizony* (< *bizony* 'veru'), *Talám* (< *úgy] talá[lo]m* 'uznať, považovať vlastne: tak uzname'); *Péntek* (< *péntek* 'piatok'), *Szerencse* (< *szerencse* 'šťastie'); egy népnév képző nélkül válik családnévvé: *Cseh* (< *cseh* 'Čehák'), *Lengyel* (< *lengyel* 'Poľák'), *Magyar* (< *magyar* 'Uhrák'), *Németh* (< *német* 'Nemec'), *Tóth* (< *tót* 'Slovák'); összetett szó válik családnévvé: *Fónagy* (< *falunagy* 'kemťo'), *Szíjártó* (< *szíjgyártó* 'remenár'), *Kerékgyártó ~ Kerékjártó* (< *kerékgyártó* 'kolešár ~ kolár'), *Serfőző* (< *serfőző* 'pivovarník ~ pivarči ~ pivovarec'); az összetett szó egyik tagja elmarad: *Égető* (< *szénégető ~ mészégető* 'uhliar' vagy 'vápenkár'), *Lakat* (< *lakatgyártó* 'zámočník'); határozószók válnak családnévvé: *Botlik* (< *botlik* 'potknúť sa'), *Lassan* (< *lassan* 'pomaly'), *Hamar* (< *hamar* 'hneď, onedlho, skoro; rýchlo'); stb.

A köznévi eredetű családnevek kapcsán arról a típusról is szólnunk kell, amelyben az adott egyed története ismeretének hiányában a köznévi és tulajdonnévi eredeztetés egyaránt elképzelhető. Ilyen pl. a *Krisan*, amely a *križ* 'kereszt' köznévből és a magyar *Kristóf*-ból, illetőleg a szlovák *Krištof*-ból is levezethető. A képző nyelvi alkata miatt természetesen minden esetben szláv eredeztetéssel van dolgunk. A köznévi származtatáskor azonban éppen a fentebb kifejtett elv alapján magát a családnevet nem tekintjük képzettnek. Ez a kérdés azonban nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, hiszen az adott nyelv homofóniái között vizsgálandó.

Más esetekben nem is a nyelvi hovatartozás, hanem magának a keletkezésmódnak a meghatározása okoz fejtörést. Ilyennek tekinthető a m. *Sidó*, amely KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótára szerint alapvetően népnévi eredetű (CsnSz. 1168), bár a vonatkozó szócikk nem zárja ki a *Zsigmond* tőrövidítéses továbbképzését sem. Ám a kérdéses név legalább ilyen eséllyel magyarázható a *Sidonius*-ból (vö. MIZSER 2000: 7). Ez utóbbi levezetés azonban adott helyzetben a nyelvi alkat meghatározását is bizonytalanná teheti, hiszen a *Sidonius* > m. *Sidó ~ Sido* irányú változás ugyanúgy visszavezethető magyar, mint szlovák névképzésre. A magyar névképzés mögött tőrövidítéses továbbképzést feltételezünk *(Sid + -ó)*, ahol maga a tőrövidítés és a képző is diminutív, kedveskedő funkciót hordoz. A szlovákban is a kedveskedő-becéző motivációt keressük a tőrövidítésben, ám ott a tő utáni *-o* elem nem képző, hanem ún. semleges nemű „koncovka" (nyelvtani nemre utaló végződés). Ha tehát a kérdéses név kialakulását a magyar nyelvhez kötjük, akkor szűkebb értelemben vett névképzésről beszélünk. Ha a szlovákhoz, akkor csak tágabb értelemben tekintjük a keletkezés folyamatát képzésnek.

A figyelembe veendő szempontok számát növeli a népnevek nyelvenként eltérő megítélése: a szlovák a magyarral szemben ezeket a tulajdonnevek közé sorolja, s ennek megfelelően rendeli őket írni. E szerint az *Uhrák* [népnév] > *Uhrák* [családnév] típusú változás nem tulajdonnév keletkezése köznévből, hanem tulajdonnevek közötti váltás.

Itt kell arról a különbségről is említést tennünk, hogy a magyarban a köznévnek számító népnév alapvetően képző nélkül válik családnévvé. A szlovákban az ilyen neveken általában jól felismerhető a valahonnan való származásra utaló képzők valamelyike, leggyakrabban az *-ák* vagy az *-ec* (vö. *Čehák* 'cseh', *Hanák* 'Haná morvaországi folyó vidékéről származó', *Lemák* 'galíciai ruszin', *Poľák* 'lengyel', *Uhrák* 'magyar'; *Nemec* 'német', *Moravec* 'morva'; stb.). Eredendően mindkét képző kicsinyítő funkciójú, másodlagos jelentésük pedig a valahová tartozást, valahonnan elszármazást hordozza. Velük kapcsolatban a kérdés csupán az, hogy a népnevet tekintsük-e képzettnek, avagy a családnév létrejöttéhez kössük-e a képzés mozzanatát. Ezt a problémát KNIEZSA sem tisztázza, s az összes ilyen esetet a képzések között tárgyalja. Úgy gondolom, képzésről ebben az esetben alapvetően a családnév létrejötte előtt beszélhetünk. A szlovákban az sem ritka, hogy a családnév alapját adó (köz)szón kicsinyítő, esetenként megkülönböztető funkciójú képző(bokro)t találunk. Ezek között említhetők a *Nemček ~ Nemeček* 'német', *Nemčok* 'német', *Poláček* 'lengyel', *Slováček* 'szlovák', *Turček ~ Tureček* 'török'; *Čechurá* 'cseh', *Rakušan* 'osztrák', *Valašek* 'oláh' stb. nevek. Egyébiránt a népnévi eredetű családnevek között szép számmal találunk olyanokat is, amelyeknek a közszói etimonján sincs semmiféle képző. Ez utóbbi típusra említhetjük példaként a következőket: *Baloun* 'vallon', *Čech* 'cseh', *Horvát(h) ~ Charváth* 'horvát', *Maďar* 'magyar', *Valach ~ Vlach* 'oláh' (de 'görög katolikus'-t is jelenthet) stb.

Érdekes módon a népnévi eredetű családnevek „köznévi" alakjának képzésében általában sem az ősibbnek mondható *-ský*, sem az újabb keletű *-čan* nem vesz részt, pedig ezek is mint melléknévképzők eredendően a 'honnan való' kérdésre feleltek. A *-ský*, valamint nő- és semlegesnemű alternánsa, a *-ská* és a *-ské/-skô* azonban fellelhető egyes képzőbokrokban (*-ovských, -ovská/-ovské/-ovskô;* az *–ovské/-ovskô* semleges nemű párok közül az első ritkább, bár a kettő közül ez felel meg az irodalmi szlováknak**)**. Ilyenkor eredendően olyan jobbágynevekkel kell számolnunk, amelyeknek az előtagja az elhagyott jobbágytelek birtokosának nevét rejti (pl. *Janovských*, *Kubovská, Martinovské*, *Michalovskô* stb.). KNIEZSA az utóbb tárgyalt képzők jelentését a magyar *-féle* képzőszerű utótaggal veti egybe (KNIEZSA 2003: 330).

A szlovák a magyarból is vett át népneveket, pl. *Maďar*, *Horvát(h)*. Az említettek mindegyike egyértelműen magyar > szlovák irányú kölcsönzésnek tekinthető, bár átvételük kora némiképpen különbözik. Az elsőként említett *Maďar* szlovákba kerülése és közkeletűvé válása csupán a 20. század elején történt meg. A régi szlovákban a magyarokat az *Uhor ~ Uher, Uhrák* népnév jelölte. A *horvát* népnév szlovákba való átkerülésében minden bizonnyal a 16. századi horvát telepesek is szerepet játszottak.

Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy a képzéssel létrejött családnevek közé a legközkeletűbb felfogás szerint a magyarban és a szlovákban csupán három csoportot sorolhatunk: 1. a helynevekből, 2. a személynevekből, 3. valamint a birtokos képzőkkel/jelekkel létrejött neveket.

A helynevekből képzett családnevek csoportja sok kétséget vet fel, hiszen az korántsem biztos, hogy hajdan közvetlenül a helynévből jött létre az adott családnév. Az esetek többségében inkább az valószínűsíthető, hogy először a képzés történik meg, s csak ezután válik a képzett alak családnévvé. Így lehetett ez mind a régi magyarban, mind pedig a régi szlovákban. Ennek ellenére a legtöbb névtani munka az így keletkezett családneveket is a névképzés területén belül tárgyalja. A továbbiakban a kialakult gyakorlatnak megfelelően magam is így járok el.

A helynevekből képzett szlovák és magyar családnevek összevetésekor a legszembetűnőbb sajátosság, hogy a magyarban puszta helynév is válhat családnévvé. A szlovákban ez a képzésmód eredendően nem lehetséges. E csoport szlovák családnevein mindig ott találjuk a jellegzetes (melléknév)képzőket. A szlovákban ritka kivételnek számít a puszta helynévből eredeztethető családnév, s a jelenség KNIEZSA szerint is minden esetben valamilyen magyar kontaktushatásra vezethető vissza (KNIEZSA 2003: 266). A magyarban rendesen *-i* képzőt találunk a helyneveken, amely nemeseknél a birtok helyére, nem nemeseknél a származási helyre utal *(Széchenyi < Szécsény, Kölcsey < Kölcse, Szathmári < Szatmár; Budai < Buda, Csifférы < Csiffár, Galgóczi < Galgóc, Nyitrai < Nyitra)*. A melléknévképző szerepű magyar *-i* olyan családneveken is megtalálható, amelyek nagyobb területi egységre utalnak (pl. *Alföldi* 'Dolnozemec' < *Alföld* 'nížina, dolná zem', *Erdélyi* 'Transylvančan' < *Erdély* 'Transylvánia, Sedmohradsko', *Liptai* 'Liptovský' < *Liptó* 'Liptov', *Szalai* 'Zalajský, Zalajčan'< *Szala ~ Zala, Szepesi* 'Spišák' < *Szepes* 'Spiš'). Annak sem volt akadálya, hogy az *-i* képző idegen eredetű nevekhez járuljon (pl. *Breznói, Krasznahorkai*). Bizonyos *-i* képző nélküli helynevekből keletkezett családnevekről feltételezhető, hogy úgymond „tollban maradt" a képzőjük, vagyis a név hajdani lejegyzője valamilyen ok miatt elhagyta a családnév végéről a képzőt. Más esetekben viszont a puszta helynév is családnévvé válhatott. Hogy mikor számolhatunk ez utóbbi esettel, s mikor tollban maradt képzővel, az minden esetben csak az adott családnév történetének vizsgálatával deríthető ki.

A régi szlovákban a *-ský/-ská ~ -cký/-cká,* illetőleg a *-jan, -en* képző látta el a származási helyre utalás funkcióját. Később ezeket ugyanebben a funkcióban az *-ák, -ec, -čaň* váltotta fel. A *-ský* még a 18. században is termékenyebb volt, mint az őt funkvionálisan felváltó *-ák, -ec, -čaň.*

Fentebb már utaltam arra, hogy az *-ák* képző milyen jelentésváltozáson esett át. Szólnunk kell arról is, hogy az *-ák* a régiségben főként nagyobb területi egységek nevéhez járulva látta el származási helyre utaló szerepét (pl. *Dolňák* 'délvidéki, alföldi', *Horňák* 'hegy(vidék)i tkp. felvidéki', *Lipták* 'liptai', *Sležák* 'sziléziai', *Spišák* 'szepesi'). Ritkábban az is előfordult, hogy helynévhez kapcsolták (pl. *Pražák* 'prágai', *Žiliňák* 'zsolnai'). A közszavakhoz hozzátett *-ec* képzőnek a kicsinyítő szerepén túl számtalan jelentése volt. Helynevekhez kapcsolva 'valahová való'-t jelentett. Ugyanúgy járulhatott nagyobb területi egység nevéhez (pl. *Hronec* 'Garami', *Moravec* 'Morva', *Oravec* 'Árvai'), mint településnévhez (pl. *Hačavec* 'Hacsavai', *Kokavec* 'Kokavai', *Miavec* 'Miavai') A *-čan* (< *-ec* + *-jan*) képzővel keletkezett név viszonylag ritkának számított (pl. *Babčan < Báb, Ďurčan < Ďur* kezdetű település, *Murančan < Murány, Turčan < Turóc*). Jelentése helyneveken megegyezett a másik kettőével. *Č*-je *c*-re és *č*-re végződő nevekből adaptálódott a toldalék részévé (pl. *Turčan < Turec, Genčan < Genč*).

A magyarhoz hasonlóan a szlovákban is lehetséges, hogy a helynévképzők idegen nyelvből kölcsönzött szóhoz járuljanak (pl. *Csabajský ~ Čabajský* < m. [Békés]*Csaba*, *Granský* < ném. *Granstadt* 'Ostrihom').

A magyar és a szlovák személynévi eredetű családnevek teljességre törekvő összevetése a képzésmódok gazdagsága miatt e munkában lehetetlen feladatnak tűnik. Ezért a továbbiakban csak néhány fontosabbnak tűnő jegyre szeretném ráirányítani a figyelmet.

A közös sajátosságok közül elsőként az ún. tőrövidítést említhetjük, amely – mint fentebb jeleztem – mindkét nyelvben megvan. Ezen azt értjük, hogy a nyelvhasználók a hajdan egyelemű név elejét vagy végét kedveskedő-becéző céllal megrövidítették. Így

lett a m. *Iván* ~ szlk. *Ivan*-ból m. *Váncsa* ~ szlk. *Vančo*; m. *Jákob* ~ szlk. *Jakub*-ból m. *Jakó* ~ szlk. *Jako* vagy m. *Kubó* ~ szlk. *Kubo* stb. Amint a példákból láthatjuk, mindkét nyelvben lehetséges volt, hogy a tőrövidítéses névhez további becéző-kicsinyítő képző járuljon: pl. m. *Pócs* < m. *Pó* (< lat. *Paul*) + *-cs; Lőcse* < m. *Lő* (< m. *Lőrinc* < lat. *Laurentius*) + *-cse*; szlk. *Bazur* < szlk. *Baz* (< szlk. *Bazil* < lat. *Basilius* < gör. *Basileios*) + *-ur*; szlk. *Juriga* < szlk. *Jur* (< szlk. *Juraj* < lat. *Georgius* < gör. *Georgios*) + *-iga* stb. Néha a különféle képzők halmozásából testesebb képzők is keletkezhettek (pl. m. *Balika, Dókus;* szlk. *Fedinec, Petrenko*).

A magyarban a tőrövidítés után puszta tövek is viszonylag nagy számban családnévvé válhattak. A szlovákban ez azért nem volt tömeges, mert hajdan a szláv nyelvek minden nemben koncovkával jelölték a kérdéses név nyelvtani nemét. A 10. századig a szláv nyelvek hímnemű végződése az ún. jerek *(ъ, ь)* volt, ám ez a későbbiekben vagy lekopott a szóvégekről, vagy teljes magánhangzóvá fejlődött.

Itt kell utalnunk arra, hogy a családnevek nyelvtani nemre utaló végződései a szlovákban a közszavakétól eltérő szabályok szerint alakultak. A férfinevek becéző szerepű képzésekor eleinte a nőnemű végződések bontották meg a közszavakra vonatkozó szabályokat, majd a semleges nemű alakok is egyre nagyobb szerepet kaptak. Egyes szláv nyelvekben a férfinevek becézésekor szinte teljesen háttérbe szorultak a hímnemű végződések. A szlovákban korlátozott mértékben ma is találunk hajdan becéző szándékkal létrehozott hímnemű családneveket, de a nő- és a semleges neműek ma is lényegesen gyakrabban adatolhatóak. Hímneműek pl. a *Lac* (< *Ladislav*), *Melich* (< *Melichár*), *Prok* (< *Prekop*), *Stan* (< *Stanislav*), *Zachar* (< *Zacharias*) stb. A tőrövidítéses nőnemű és semleges nemű végződéssel ellátott szlovák családnevekre számtalan példát tudunk felhozni. Nőneműek, tehát *a*-ra végződőek pl. a következők: *Beňa* (< *Beňadik*), *Fraňa* (< *František*), *Ďura* (< *Ďura, Juraj*), *Kosta* (< *Konštantín*), *Kora* (< *Kuril* ~ *Kornel*), *Žibrita* (< *Žibrit* < ném. *Siegfried* stb.). Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a női nevekhez a régiségben is kizárólag nőnemű végződés járulhatott (pl. *Katerina* > *Katra, Magdalena* > *Magda*).

A szlovák névanyagban semleges nemű végződéssel ellátott családneveket is nagy számban találunk: pl. *Benco* (< m. *Bence,* esetleg szlk. *Ben* + *co*), *Beňo* (< *Beňadik*), *Ďuro, Juro* (< *Ďuraj, Juraj*), *Galo* (< *Gál*), *Hano* (< ném. *Hans* < ném. *Hanes* < ném. *Johannes*), *Lauro* (< *Laurinec*).

A szlovákban és a magyarban eltérő módon fejlődő tövek is képezhetik alapját a neveknek: pl. szlk. *Filo* ~ m. *Filó* (< szlk. *Filip* ~ m. *Fülöp*), *Laco* (szlk. *Lac* < szlk. *Ladslav* < szlk. *Ladislav*). Az előző példasor rövid *o*-s neveiben alapvetően szlovák nembeli végződést, a hosszú *ó*-ra végződőkben magyar kicsinyítő képzőt kell(ene) felismernünk. Ugyanakkor tudni kell, hogy morfofonetikai okok miatt magyar ajkon a szóvégi szlovák *-o* rendre megnyúlik. Így azt a látszatot kelti, mintha magyar képzéssel lenne dolgunk. A szóban forgó jelenség fordított irányban is bekövetkezik: a szóvégi magyar *-ó* szlovák ajkon szabályszerűen megrövidül. Ennek az eshetőségnek az ismerete adott név kapcsán nagyfokú óvatosságra int bennünket, hiszen elvileg mindkét nyelvből ugyanakkora eséllyel vezethetjük le a kérdéses név eredetét. Hogy mikor melyik képzésmódot ismerhetjük fel a konkrét tövön, azt ilyenkor is csak az adott családnév történetének vizsgálatával deríthetjük ki. A nagyfokú alaki egyezés miatt a jelenséget KNIEZSA a magyar–szlovák családnevek között tárgyalta (KNIEZSA 2003: 348). Itt tizennégy olyan képzőt sorolt fel, amelyek magyar–szlovák viszonylatban alakilag részleges

vagy teljes ejtésbeli és/vagy írásképbeli egyezést mutatnak. Szerinte a következőket tekintjük magyar–szlovák családnévképzőknek: m. *-ca* ~ sz. *-ca;* m. *-csa* ~ sz. *-ča;* m. *-csó* ~ sz. *-čo;* m. *-es* ~ sz. *-eš;* m. *-ics* ~ sz. *-ič;* m. *-is* ~ sz. *-iš;* m. *-ka* ~ sz. *-ka;* m. *-kó* ~ sz. *-ko;* m. *-ny* ~ sz. *-ň;* m. *-ók* ~ sz. *-ok;* m. *-ós* ~ sz. *-oš;* m. *-sa* ~ sz. *-ša;* m. *-ska* ~ sz. *-ška;* m. *-us* ~ sz. *-uš.*

KNIEZSA a szóban forgó csoporthoz a tőrövidítés három olyan magyar válfaját is hozzáveszi (mint tágabb értelemben vett képzésmódot), ahol a magyar és a szlovák családnevek a régiség írásgyakorlata miatt egybemosódtak: 1. m. tőrövidítéssel létrejött puszta tő ~ szlk. tőrövidítéses puszta tő, amelyről az idők során lekopott a hímnemű koncovka; 2. m. tőrövidítéses továbbképzés *-a* képzővel ~ szlk. tőrövidítéses puszta tő nőnemre utaló *-a* koncovkával; 3. m. tőrövidítéses továbbképzés *-ó* képzővel ~ szlk. tőrövidítéses puszta tő semleges nemre utaló *-o* koncovkával. Mindebből egyértelműen kiviláglik, hogy a névképzés azonos vagy metanyelvi szinten egyeztethető kiindulási alapja esetén az első két típusban teljesen egyező, a harmadik típusban lényegileg egyező alakok jöttek létre.

Feltétlenül szólnunk kell arról, hogy különféle tövekből is keletkezhettek alakilag egybeeső családnevek: szlk. *Balo* ~ m. *Baló* (< szl. *Baltazár* ~ m. *Balázs*), szlk. *Benco* ~ m. *Bencó* (< szl. *Beňadik* ~ m. *Bence* [< m. *Benedek*]), szlk. *Miko* ~ m. *Mikó* (< szlk. *Mikuláš* ~ m. *Miklós*) stb.

Az utóbb említett két típusban elvileg az sem zárható ki, hogy a szlovák névképzésnek magyar, a magyar képzésnek szlovák kiindulási alapja volt: pl. szlk. *Balo* (< m. *Balázs* + szlk. *-o*), m. *Baló* (< szlk. *Baltazár* + m. *-ó*) stb.

A képzett nevekről mindkét nyelvben elmondhatjuk, hogy többnyire kedveskedő funkciójú kicsinyítő-becéző képzőkkel jöttek létre. Az ilyen képzők a magyarban is viszonylagos gazdagságot mutatnak. Számuk a szlovákban azonban sokkal több. Ez nyilván a szláv nyelvekben amúgy is nagy számban fellelhető diminutív képzők kitüntetett szerepével függ össze.

Az etnikailag vegyesen lakott területeken, illetőleg a magyar–szlovák nyelvhatár mentén különös óvatosságra int bennünket az a tény, hogy a magyar eredetű puszta tövek a képző nélküli tőrövidítéses, továbbá az *-a, -ó, -kó, -ka, -ók* képzős, illetőleg a nembeli végződés nélküli szlovák hímnemű, az *-a, -o* végű nő- és semleges nemű tőrövidítések, valamint egyes *-ko, -ka, -ok* képzős alakokból létrejött magyar és szlovák családnevek egybeesnek, ha azonos névre mennek vissza. Ilyenkor nehéz eldönteni, hogy az adott név melyik nyelvben keletkezhetett. Mint fentebb láthattuk, a régi forrásokban a magánhangzók ékezetének jelöletlensége, s bizonyos mássalhangzók következetlen írásmódja ugyancsak gyakorta „egybemossa" a két nyelv családneveit. (Itt természetesen az ún. tollhibán túl egyéb okokat is kereshetünk, amelyekre szlovák és/vagy magyar helyesírás-történeti magyarázatokkal szolgálhatunk. Ezek részletes kifejtése szétfeszítené jelen tanulmány kereteit.) Erre a tényre már KNIEZSA ISTVÁN is felhívta a figyelmet (2003: 347). Ebből a megfontolásból egy idő óta a szóban forgó alakok kapcsán magam is KNIEZSA terminológiáját elfogadva magyar-szlovák, vagy ha úgy tetszik, szlovák-magyar családnevekről beszélek (VÖRÖS 2001, 2004).

Bizonyos nevek esetében további etimologizálási nehézséget jelent az a tény, hogy a magyar nyelv egyik nyelvjárásában, a palócban vélhetőleg szlovák kontaktusjelenségként van jelen a *-ko* képző azokban a helyzetekben, ahol egyébként *-kó* képzőt várnánk (pl. palóc *Balko, Josko, Valko* stb.). Ez a jelenség az írott forrásokból származó család-

nevek nyelvföldrajzi és onomatodialektológiai vizsgálata során is jól megfigyelhető (VÖRÖS 2002: 305–15, 2003: 143–7, 2004: 128). A Zobor-vidék magyar ajkú falvaiban végzett élőnyelvi ragadványnévgyűjtések meglátásom szerint ugyancsak arra világítanak rá, hogy a palócban a *-ko* használata személyneveken eléggé általánosnak tekinthető. Ugyanez mondható el a palócban az *-ó* kicsinyítő képzős alakokról, amelyek a rövidülés következtében szintúgy egybeesnek a semleges nemű végződést kapó szlovák tőrövidítésekkel (pl. palóc *Balo, Fero, Miso* stb.). Morfofonetikai szabályok szerint a szóvégi *-o* a magyarban akkor is megnyúlna, ha az az átadó nyelvben eredendően rövid volt. Kivételt képez ez alól a palóc nyelvjárás.

Magam is fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a régi forrásokban fellelhető írásképaz esetek nagy részében nem ad kellő támpontot annak eldöntésére, hogy tulajdonképpen melyik nyelv képzőjével van dolgunk. Fentebb hivatkozott munkájában KNIEZSA is több helyütt utal erre a tényre. Egyes, a felsorolásban általam is idézett képzőkről pedig külön is kiemeli, hogy az azokkal létrejött családnevek többsége még etnikailag vegyes területen is inkább magyar, vagy éppen azt, hogy szlovák. Ilyen pl. a m. *-ók ~ -ok* pár. Az ilyen képzőt tartalmazó nevekben alapvetően magyar képzéssel kell számolnunk, s csak igen ritkán szlovákkal. Igaz, hogy az *-ok* képző a szlovákban is fellelhető, de ott a kevésbé termékeny és/vagy gyakori képzőkhöz tartozik. Ez egyúttal átvezet bennünket a képzők produktivitásához és gyakorisághoz. A példák felsorolásától helyhiány miatt el kell tekintenünk. Csupán utalok azokra a munkákra, amelyekben a problémakörről az elmondottak szellemében olvashatunk (KNIEZSA 2003: 286–325; LIGÁRT 2006; VÖRÖS 2004: 291–2, 384–419).

Patronimikumképző(ke)t mindkét nyelvben találhatunk. Ezek alakilag nem, csupán funkciójukat tekintve vethetők össze. A szlovákban több olyan patronimikumképzőt is nyilvántartunk, amely hajdan a néven az egyenes ági leszármazást jelölte. Ezek közül leginkább az *-ov, -ova, -ovo* képző jelentése feleltethető meg a magyar *-é* birtokjelnek (KNIEZSA 2003: 325, PAULINY 1981: 70, VÖRÖS 2003: 628–33, 2004: 398–9). Az *-é* birtokjel a mai magyar családneveken *-a/-e, -i (-y)* alakban jelentkezik (pl. *Balassa, Balázsi, Ferenczy, Lőrincze* stb.). A szlovák *-in* patronimikum a női neveken túl a régiségben nőnemben használatos férfinevekhez is járulhatott. Az *-ov, -ova, -ovo* képző csak férfinevekhez kapcsolható. A magyarban a valakitől származást *-fi* (*~ -fy, -ffy*) utótagú szóösszetétellel is ki lehet fejezni. Ez a családnév-alkotási mód eredendően inkább a Dunától keletre eső területen volt járatos. Kötöttsége, hogy alapvetően csupán keresztségben elnyert apanevekhez, illetőleg ritkán méltóságra, tisztségre utaló nevekhez járult (*Lackfi, Lorántffy, Pálffy; Apafi, Bánfi*). Szemantikailag tehát részben összevethető a szlovák *-ič*-csel (*Balkovič* 'Balázsfi'*, Petrovič* 'Péterfi'*, Simonič* 'Simonfi'). A magyarban a *-fi* (*~ -fy, -ffy*) utótag köszói eredetű tövekhez nem járulhat. A szlovákban van *Krajčovič* (< *krajči, krajec* 'szabó'), *Sevčovič* (< *švec* 'varga') *Nemkinič* (< *nemka* 'német nő, német asszony' + *-inič* képzőbokor) is – a magyarban viszont nincs **Szabófi*, **Vargafi*, **Németfi* (VÖRÖS 2004: 292). A szlovák *-in* patronimikumképző még egy, a magyarétól jelentősen különböző érdekességet tartogat. A szlovák nyelvterületen *-ina* képzős családnevekkel is lehet találkozni, de ezekről KNIEZSA azt mondja, hogy nagy valószínűséggel ruszinok. Az *-in* jelentése: 'valakinek a fia', ritkábban 'valakinek a férje'. Minden esetben nőnemű nevekhez kapcsolható.

Az etnikailag régtől vegyes ajkú Gömörben minden bizonnyal magyar hatásra vezethetők vissza a *-syn* utótagú összetételek (pl. *Gregorowszin, Lukaczoszin, Miholoczin,*

sőt: *Antalowszin* vö. KNIEZSA 2003: 330). Ezek a kalkszerű utótagok eredendően a szlovák névképzés természetétől idegen alakulatoknak számítanak. Általánosságban elmondható, hogy amit a magyar szóösszetétellel, azt a szlovák inkább képzéssel hozza létre. A szóösszetétel ugyan eredendően nem idegen a szláv nyelvektől, de a képzés sokkal termékenyebb bennük. A szóösszetételek nagyobb mértékű elszaporodását alapvetően német hatásra vezetjük vissza. A *-syn* utótagú összetételek esetében azonban egyértelműen magyar kontaktushatással kell számolnunk. Bátran megállapíthatjuk, hogy az ilyen összetételek viszonylag ritkák, s keletkezésük góca nyelvföldrajzilag jól behatárolható. Más kérdés, hogy manapság ez a típus a különféle népességmozgásoknak köszönhetően szórványosan egyéb térségekben is fellelhető.

A szlovák patronimikumokról gyakoriság tekintetében is szólnunk kell. Ezek statisztikailag is jelentősebb rétegét képezik a szlovák névállománynak, mint a magyarban az *-é* (~ *-i* ~ *-a* ~ *-e*) birtokjeles és *-fi* utótagú névegyedek. A szlovákban kétségkívül leggyakoribb az *-ov* és annak különféle képzőbokrai (*-ovič, -ovie, oviech, -ových* stb.).

A családnevek kialakulásának idején a szlovákban és a magyarban is megvolt az a lehetőség, hogy a keresztségben elnyert puszta apanév (ritkábban az anyanév) mindenféle képző nélkül családnévvé váljon. Erre a típusra is számtalan példát említhetünk. Magam itt csak néhány ilyenre hozok példát. Apanév vált családnévé: m. *Dávid* ~ szlk. *Dávid*, m. *József* ~ szlk. *Jozef,* m. *Kristóf* ~ szlk. *Krištof,* m. *Iván* ~ szlk. *Ivan,* m. *Márk* ~ szlk. *Mark* stb. (Az utolsó példával kapcsolatban megjegyzendő, hogy eredendően a szlovákban is a latinból kölcsönzött *Markus*-ból rövidült *Mark* volt használatos. Ezt csak később váltotta fel a manapság keresztnévként gyakoribb *Marek* változat, amelyből ugyanúgy keletkezett szlovák családnév, mint az előző kettőből.) Anyanév vált családnévvé, pl. m. *Ágnes* ~ szlk. *Agnes*.

Feltétlenül szólnunk kell arról is, hogy az egyező családnevek egy kisebb rétegét közszavak szláv/szlovák > magyar, illetve magyar > szlovák irányú kölcsönzésével magyarázzuk. Erről most nem kívánok hosszabban értekezni. Csupán néhány ide tartozó példát sorolok fel KNIEZSA ISTVÁN alapján. Szláv eredetű közszóból jött létre a magyarban: *kárász* (< szl. *karas*), *kovács* (< szl. *kováč*), *mocsár* (< szl. *močiar*) stb. Az így párosítható nevek tehát a következők: m. *Kárász* ~ szlk. *Karas*, m. *Kovács* ~ szlk. *Kováč*, m. *Mocsár* ~ szlk. *Močiar* (KNIEZSA 2003: 347–8). KNIEZSA a m. *Cseh* ~ szlk. *Čech* névpárt is ebben a csoportban említi, de magam ebben a népnévi eredeztetést csak egyik lehetőségnek látom. Legalább olyan nagy a valószínűsége annak, hogy a kérdéses családnevek egy része a *Čechoslav* apanévből tőrövidítéssel jött létre (vö. KNAPPOVÁ 1992: 12). Magyar > szlovák irányú közszói kölcsönzésnek köszönhetjük a következő párokat: szlk. *bíreš* (< m. *béres*), szlk. *gazda* (< m. *gazda*), szlk. *husár* (< m. *huszár*), szlk. *hajdúch* (< m. *hajdú*), szlk. *horvat* (< m. *horvát*), szlk. *kočis* (< m. *kocsis*), szlk. *polgár* (< m. *polgár*). Kelet-szlovákiai regionalizmus a szlk. *juhás* (< m. *juhász*), szlk. *sabo* (< m. *szabó*). Az így párosítható nevek a következők: m. *Bojtár* ~ szlk. *Bojtár*, m. *Gazda* ~ szlk. *Gazda*, m. *Horváth* ~ szlk. *Horvat*, m. *Kocsis* ~ szlk. *Kočis*, m. *Juhász* ~ szlk. *Juhas*, m. *Szabó* ~ szlk. *Sabov* ~ *Sabol* (KNIEZSA 2003: 347–8; KRAJČOVIČ 1981: 200–1; PAULINY 1966: 5).

Végezetül egyes, a csehben meglévő nevekről is szót kell ejtenünk. Elsősorban azokról, amelyeknek közszói alapjuk az idők során nagy valószínűséggel szlovák közvetítéssel vagy anélkül került át a csehbe, ám ott a magyarétól eltérő jelentést kapott. Ilyennek említhető többek között a cseh *Jambor*, amely írásképében továbbra is majd-

nem teljesen egybeesik a magyar *Jámbor* családnévvel. Egyes cseh névkönyvek e név köznévi alapjának jelentését 'svobodný cikán'-ként adják meg, ami magyarul hozzávetőlegesen'független, nőtlen cigány'-t jelent (vö. KNAPPOVÁ 1992: 22). Ha helytállónak tekinthető KNAPPOVÁ névfejtése, akkor itt a csehben végbement sajátos és meglehetősen bonyolult jelentésfejlődéssel kell számolnunk. Mindenesetre a fenti példa is kellő óvatosságra inti a kutatókat, hiszen egy-egy névegyed etimológiájának meghatározásakor számtalan szempontot kell figyelembe vennünk. Közöttük olyanokat is, amelyeket a magyar és a szomszédos nemzetek névkutatói korábban csak periférikusan kezeltek.

Hivatkozott irodalom

BENEŠ, JAN 1962. *O českých příjmeních*. Praha.
KNAPPOVÁ, MILOSLAVA 1992. *Příjmení v současné češtině. Jazyková příručka.*
KNIEZSA ISTVÁN 2003. *A magyar és a szlovák családnevek rendszere*. In: *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Budapest. 255–348.
KRAJČOVIČ, RUDOLF 1981. *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. Bratislava.
LIGÁRT KRISZTINA 2006. Magyar–szlovák–cseh családnevek összehasonlító vizsgálata. In: *Vallanak a neveink múltról és jelenről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* Szerk. VÖRÖS FERENC. MNyTK 225. Budapest–Nyitra. 171–9.
MIZSER LAJOS 2000. *Tirpák vezetéknevek*. Nyíregyháza.
PAULINY, EUGEN 1966. *Dejiny spisovnej slovenčiny 1. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra*. Bratislava.
VÖRÖS FERENC 2001. *Családnevek vizsgálata négy szlovákiai községben az 1896–1999 közötti időszakban*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 83–120.
VÖRÖS FERENC 2004. *Családnévkutatások Szlovákiában*. Pozsony.

VÖRÖS FERENC

FERENC VÖRÖS, **On comparing Hungarian and Slovakian family names**

The first part of the study enumerates the most important guiding principles a researcher should take into consideration when comparing Hungarian and Slovakian family names; though the issue, because of its complexity, can not be given a full description in the present article. Because of several instances of migration and continuous assimilation a large number of family names borrowed from the neighbouring language(s) can be observed in both linguistic communities of the area, which necessitates examining family names of Hungarian and Slovakian origin in parallel. – The second part of the study gives the comparative analysis of ways of name derivation in Hungarian and in Slovakian including the treatment of functionally identical derivative suffixes and their frequencies. The author depicts the forms of name derivation which in the Hungarian–Slovakian relation result in partial or total equality in pronunciation and/or in the written form. Slovakian → Hungarian, Hungarian → Slovakian borrowings of common nouns which might cause problems in identifying the origins of names, especially the names of ethnically mixed territories, are also discussed.